

Kütüphanecilik Açısından İnsan Modelleri

Dr. Osman Tahsin ÖCAL*

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphanelerde Eğitici ve Kültürel Faaliyetler Yönetmeliği'ne göre "Mart ayının son pazartesi günü başlayan 'Kütüphane Haftası'nın amacı kütüphaneleri halka tanıtmak ve onların kütüphanelerden daha çok yararlanmalarını teşvik etmektir." Ancak, kütüphaneleri halka tanıtmak ve onları, kütüphanelerden daha çok yararlanmaları için özendirmek, kütüphanecilerin yıl boyunca değişik yöntemlerle gerçekleştirmeye çalıştıkları önemli görevlerinden biridir. Bu nedenle, bana göre, Kütüphane Haftası'nın amacı, çeşitli kütüphanelerde çalışanlarla kütüphanecilik alanında araştırma, eğitim ve öğretim yapanların bir araya gelerek, kütüphanelerin sorunlarını tartışmalarına, karşılaşılan olumsuzlukların çözümü için öneriler hazırlamalarına, düşüncelerini devlet yöneticilerine, bilim adamlarına ve halka anlatarak ürettikleri hizmetlerin çağın gerektirdiği ölçütlere ulaştırılmasına yönelik olmalıdır.

Kütüphanecilik mesleğinde görülen sorunların çözümü ve mesleğin gelişmesi, her şeyden önce kütüphanecilerin umutlarını başkalarına bağlamaktan vazgeçmelerine ve kendi sorunları üzerinde düşünmeleri gerektiği gerçeği ile karşılaşmalarında, umutsuzluğa düşmemelerine bağlıdır. Bu sorunların doğmasında kütüphanecilerin her ne kadar payı varsa da, hem kendi koymadıkları kuralları değiştirememeleri, hem de sorumlusu olmadıkları sorunlardan dolayı suçlanmaları haksızlıktır. Sorunların yarattığı rahatsızlık duygusuna olumlu yönden bakıldığında ise, bu duygunun kütüphanecilerin kendilerine dönük iç dinamiklerini oluşturmalarında, nelerin anlamlı olacağına bilincine ulaşmalarını sağlayabileceğinin anlaşılmasıdır. Bu bilinç, başkaları kütüphanecilerin geleceklerini kendi çıkarları doğrultusunda belirlemeyi sürdürürken, meslek üyelerinin yükseltecekleri seslerin hem ne söyledikleri, hem de nasıl söyledikleri açısından etkili olacaktır.

Sosyal bilimlerin kurumsallaşıp disiplinlere ayrılmasıyla kendilerini kanıtladıkları sanılıyordu. Gerçekçi olgulara oturtulmuş bulguları ve kuramları olduğuna inanılıyordu. Kısacası, sosyal bilimlerin dayandığı tabanın gerçekçi önermeler üstüne kurulduğu düşünülüyordu. Son on yılda, sosyal bilimlerin dayandığı önermeler sorgulanmaya başlandı. Bu tabanın sorgulanması, tartışılması hem değişik sosyal bilim dalları arasındaki sınırların, hem de sosyal bilim olan ya da olmayanlar arasındaki ayrıcalıkların yok olması anlamına geliyordu. Sosyal bilim-

* Osman Tahsin Öcal, emekli kütüphanecidir.

lere getirilen eleştiriler sonrasında tam bir nesnel temsilin olanaksız olduğunun anlaşılması üzerine sosyal bilimlerin, eksik ya da gerçekliği kısmen yansıtan önermelerle kurulmasını tümüyle yadsımak yerine, bu birikimlerden nasıl yararlanılacağı araştırılmaya başlandı. Sosyal bilimlerin kuram ve bulgularının hangi sınırlar içinde geçerli olacağına belirlenmesi önem kazandı. Eksik temsile dayanarak kurulan bir bilgi alanının ne tür sapmalar taşıyacağına daha başlangıçta ortaya konulması, kullanma sınırlarının iyi tanınması, eksik temsile dayanan kuramlardan yararlanılmasının sakıncalarını önemli ölçüde ortadan kaldırdı. Kurumsallaşmış her sosyal bilimin temelinde kendi amaçları doğrultusunda formüle edilmiş insan modelleri bulunur. Kuşkusuz, bu modellerin her biri eksik temsil niteliğindedir. Değişik insan modellerine dayanılarak geliştirilen önerme ve bulguların bir araya getirilmesi, iç tutarlılığını kurmakta zorluklarla karşılaşılan bir bilgi alanı ortaya çıkarır. Böyle bir alanın kendisi bir disiplin olmaya yönelikçe, özgün gelişmeler ortaya koyamaz ve canlılığını büyük ölçüde öteki alanlardaki gelişmelerden yaptığı alıntılarla korumaya çalışır.

Sanayi devriminin sonrasında değişen kütüphanecilik anlayışının sorunlarını çözmeye çalışan kütüphanecilik bilimi, katılmış disiplinlere ayrılması sorgulanan öteki sosyal bilimler gibi kurumsallaşabilmiş midir? Kurumsallaştığı ileri sürülen öteki sosyal bilimlerde olduğu gibi, kütüphaneciliğin de kendi amaçları doğrultusunda formüle edilmiş bir insan modeli bulunmakta mıdır? Bir bilim alanı olarak kütüphaneciliğin ilgilendiği insan modellerine dayalı geliştirilmiş kuramların bir araya getirilmesiyle iç tutarlılığı sağlanmış mıdır? Kütüphaneciliğin kendisi disiplin olmaya yönelmek, iddiası taşıyan bir tezle özgün gelişmeler ortaya koyabilmiş midir? Yoksa, canlılığını büyük ölçüde öteki alanlardaki gelişmelerden yaptığı alıntılarla mı korumaya çalışmaktadır? Kütüphanecilik, olanaklı insan modellerinin tümünü gündemde tutarak, sorunlarının çözümü için uygun olduğuna karar vereceği insan modellerinin neden olacağı, sonuçların da bilinciyle hem temsil krizini doğuran eleştirileri karşılayabilecek hem de sorunları ele almada disiplinler arası yaklaşım kuramlarından yararlanabilecek midir? Kütüphaneciliğin bir bilim dalı olarak gerçekçi bir tabana oturtulmuş kuramlar oluşturularak kurumlaşmış ve disiplinlere ayrılarak kendini kanıtlamış olduğuna inanabiliyor muyuz? Ya da, mesleği teknik hizmetlere yönelik sınırlı işlemleri gerçekleştirenlerin oluşturdukları bir zanaat dalı olarak mı algılıyoruz?

Mesleğimizin bu sorunlarının tartışılmasına, kütüphane kavramına verilen anlamlar üzerinde durarak başlamalıyız. Çünkü, kütüphane kavramını açıklamak için yapılan betimlemeler arasındaki aykırılıklar, betimlemeyi yapanların kütüphane kurumuna olan değişik yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır. Bu aykırılıklar ise, kütüphaneciliğin felsefesini, toplumsal temelini, ilgilendiği insan modelini, verilen hizmetin biçimini, kalitesini daha önemlisi de kimlerin yararına ve niçin üretilmesinin gerektiğini belirlemektedir.

Kütüphane kavramını, **‘Çeşitli kütüphane materyallerinin toplandığı, dü-**

zenlendiği ve özellikle yararlanılmaya sunulduğu yerler' olarak tanım-layanlar, "bilgi-toplum ilişkisinin organik olup olmadığını; bilginin birey, grup ve genelde toplumu etkileme gücünün ne olduğunu, nitelikli bir ilişkinin hem yaygınlık hem de yoğunluk kazanması için bilgi olgusunun hangi tüketim alanlarında dizgeleştirilmesi gerektiği ve iç dinamiklerin söz konusu alanlardaki yapılanışlarla nasıl kaynaştırılacağı"¹ soruları üzerinde "insanların pasif, kendilerine öğretilen biçimlerinde hareket eden, verilen ödülün değerini bilen; yaşamlarına anlam yükleyen inançlara uygun davranan sadık ve çalışkan bireyler"² olduğu ve "onlar için iyi olan, onların istedikleri değil de, onların geleceklere için elit kişilerce tasarlananlardır." düşünceleriyle duran kimselerdir. Buna paralel olarak da, "kütüphane varlık temelini inen gereksinimleri karşılamak yerine, dünyadaki gelişmelerin yarattığı kurumsal kişilik olarak karşımıza çıkar."³ "Kütüphane kavramı, gelişim çizgisi ve işleyişinden çok tarihsel nitelikleri ve alışkanlıkları açısından algılanır."⁴ Bu betimleme, onu nüfus, tapu, kadastro, gümrük, muhasebe, vergi gibi tek düze işlemlerin yapıldığı kamu kuruluşları olarak algılanmasına neden olmaktadır.

Bu da, kütüphanenin insanların belleğinde beş okuyucu masası, otuz otuzbeş sandalye yedi sekiz kitap rafı, kırık dökük bir memur masası, üç dört bin kitap, sabah sekiz akşam beş ise gelip giden birkaç görevlilerin bulunduğu salon olarak yer almasını zorunlu kılar. Kütüphaneyi, "başta kitap olmak üzere çoğu yazılı basılı eserlerin saklandığı günlük yaşamın parçası olmaktan çok edebi kuruluş"⁵ gibi düşünülmesini isteyenler, kütüphanede çalışanların görevlerini "yalnızca korumaları altındaki emaneti isteyene ulaştırmak ve geri getirmelerini sağlamakla" sınırlandırır. Kütüphaneciden "etkinliğinin dıştan çok içe dönük olması, eldeki bilgi kaynaklarının denetim altına alması ve bunlara ulaşım da "karşılaşılan güçlükler yüzünden düzenleme çabalarına öncelik ağırlık vermesi" beklenir. Toplumun çoğunluğu, "bu mesleği kütüphaneci-araç ilişkisi içinde gördüğünden işin bireye ve topluma yönelik boyutları" algılanamaz. "Kütüphanecinin ürettiği hizmetlerde görülen 'yetersizlik' yada yargılarında düştüğü 'yanlıgı' sade vatan-dağı belirgin ölçüde 'rahatsız' ya da 'duyarlı' kılmaz."⁷

"Günümüzde insan ilişkileri ayrışmaya başladığından toplumsal sorunlarda söz hakkı isteyen aktif yurttaşlar giderek eylemsizleşti, düşünsel becerileri azaldı." Bu ortamda, kütüphane kavramını yukarıdaki biçimde tanımlatan geniş yönetici sınıf, totaliter rejimlerde olduğu gibi egemenliğini sürdürmek için çağdaş devletin ideolojik örgütü olan -kütüphaneler de dahil her türlü örgün ve yaygın eğitim kurumunu kapsayan- eğitim sisteminde genç kuşaklara kutsal inanış normlarını dayatır. Onları, özgür olmayan davranışlarda tutmak amacıyla denetim altına alır, metalaştırır, yozlaştırır ve işlevsizleştirir. Aktif eğitimin ilkeleri yaratıcı ve etkin bireyler yetiştirerek, toplumun kalkınması için gerekli üretim, bölüşüm, değişim, tüketim ve yeniden üretim süreçlerini gerçekleştirecek nitelikli

iş gücüne sahip elemanları sağlamaya yönelik olmasına karşılık; eğitim kuruluşları öğrencilerin toplumda ağırlığı olan ve iyi gelir elde edilen mesleklere özendiren, özel dersanelere yönlendiren bir yapıya dönüşür. Bilgiye kendini yorumlama ve yaşamı bir bütün olarak algılamada etkin bir öge olması nedeniyle değil de, yalnızca sağlayacağı çıkar yönünden yaklaşılır.”⁸

Bilimin gelişmesi, yeni enerji ve hammadde kaynaklarının kullanılmaya başlanması, toplumsal ve siyasi yapılardaki ilişkilerin sürekli evrime uğratar. Bireylerin giderek grupların, öteki birey ve gruplarla ilişkilerini kendi istekleri doğrultusunda yönlendirmek istemeleri olumsuzluk ve dengesizlikleri yaratır. Sorunların çözümü azınlığın çıkarlarının çoğunluğa kaba kuvvet felsefesine dayanan kısıtlama ve yaptırımlarla benimsetilmesinde aranabilir. Bu felsefeyle, bireylerin, toplumların ve giderek ulusların üzerinde egemenlik kurmak isteyen birey ve gruplar konumlarını sürdürmek için yasakları getirir. Başkalarını denetim altına alabilmek amacıyla kendilerinin seçilmiş, üstün kimseler olduklarını, her şeyin onlar için yaratıldığı inancını aşılır, belki de öldükten sonra ulaşabilecekleri amaç ve hedefler göstererek kurallar koyarlar. Kendilerinin dışında kalanlara cahil, yeteneksiz, kötü, çirkin, aşağılık ve geri kalmış kişi/kişiler ve gruplar olduklarına inandırarak, onları kendilerinin yönetmelerinin ve uygunlaştırmalarının gerektiğini anlatan “emperyal kültürler” ortaya çıkarırlar. “Emperyal kültür” ile, başka kişi/gruplar ve uluslardaki işgücünün ve doğal kaynakların işletilmelerinin kendilerine verilmiş kutsal hak ve görev olduğu düşüncesi eklenir. İnsanlara verilen sözlerini umutlarını, amaçların gerçekleşmemesi ve istenilen hedeflere ulaşamamasının sorumluları belirlenmeye çalışılır. Başarısızlığın sorumlusu olarak gösterilen toplum içinde ve dışındaki öteki kişi/grup ve ülkeler hedef alınır.

Kütüphaneyi, “*yaygın eğitim kurumu ve örgün eğitimin bütünleyicisi olarak, ‘genel eğitim ve kültürün gelişmesi, özgür birey ve bundan kaynaklanacak ergin toplumun yaratılması için gerekli okuma, düşünme ve araştırma ortamı sağlamakla yükümlü bir kurum’*” olarak tanımlayanların felsefesine göre kültür, toplumun sosyal etkileşim yoluyla sürdürdüğü ve bireylere kazandırdığı maddi manevi yaşama biçimi ve dünya görüşü bileşiği, bütünleşmesi olup, varlık nedeni ve sonucu ile çevreye uygulanması giderek çevreyi kendi kavramsal amaçları doğrultusunda değiştirebilme dinamiğini içerir. Kültür, bu dinamiğini kullanabilmesi için hedefler koyarak çeşitli araçlar geliştirir. Genel bilgi ve kültür ortalamasının yükselmesinde, yeni koşullara uygun organizasyonların kurulmasında, üretim alanlarında yeni teknolojilerin geliştirilip uygulanmasında gösterilen başarı düzeyleri kalkınma olarak tanınmaktadır. Kalkınmanın geliştirilmesinde en önemli etken, bilgi birikimi ile donatılmış nitelikli insan gücü ve toplumsal yapının değişimine etki edecek yeniliklerdir. Kütüphanelerin bilgi birikimi ile donatılmış iş gücünün yetiştirilmesinde sağlayacağı yararlar göz ardı edilemez. Değişik toplum gruplarına mensup insanların yaşadığı ortamlarda kütüphanelerin demokratik toplumun gerçekleştirilmesindeki işlevi tartışılmaz.

Okuma yazma öğrenirken ve eğitim-öğrenimi sürdürürken okuma, araştırma, düşünme ve boş zamanları değerlendirirken bireylere büyük yardımları olan kütüphaneciler, 'İlişki İçinde Aktif İnsan' modeli ile ilgilenmelidir.¹⁰ Aktif insan dışarıdan gelecek uyarılara açık ve kendi kimliğini ortaya çıkaracak etkinlikler gerçekleştirebilecek kişiler olarak algılanır. Bu insanlar kendilerine yapılan uyarılara kendi beklentileri doğrultusunda somut tepkiler veren, amaçları olan varlıklardır. Çevresiyle ve diğer insanlarla ilişki içinde amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırken kendi düşünme ve yaratma yeteneklerini de geliştirir. Yaşamları boyunca kendi dışındaki bireylerle ve çevresiyle olan ilişkilerinde direnişle, başarıyla ve başarısızlıkla karşılaşmakta, toplum içinde yaşaması gerektiğinin bilincine varmaktadır. İnsanı, kendini yaratma süreci içinde yönlendiren yaşamda bulunduğu anlamdır. Dünyada gördüğü her şeyi içinde yaşadığı ortamda bulunduğu anlamlara göre algılarlar. Bu anlamlar, insanın önüne amaç koyan ve bu amacı gerçekleştirecek yetenek ve yaratıcılığının ortaya çıkmasını sağlar. Başka insanla da ve çevresiyle ilişki kurarken daha önceki eylemlerinin sonuçları üzerinde düşünerek hareket edebilecek otonomisinden yararlanır. Bu otonomi insanı şeyleştirilmekten kurtarıırken, onu yeni gelişmelere açık tutar. Bu ise, insanın daha önceden düşünülmüş ya da belirlenmiş bir çizgide gelişeceği anlamına gelmez. Aksine onun diğer insanların yaşamlarından ayrı bir yaşamı olduğunu gösterip, onlarla bir benzerlik kurulamayacağını belirtmek için kullanılır. İnsanın yaşarken önüne serilmiş bir yolu izlemez ve kendi yaşantısını yaratmak için izleyeceği yönü belirler. Aktif insanı özgün kılan kendi geleceği için izleyeceği yolu kendisinin seçebilme yetisinin olmasıdır.

Aktif insanın oluşturduğu kent, tarih boyunca çeşitli biçimler almış çok geniş kapsamlı toplumsal ve kültürel bir olgudur. Kent, sakinlerinin çoğu kez doğayla uyum içinde yaşadığı, insanın özbilincini keskinleştiren kurumlar yarattığı, akılcılığı koruduğu, seküler bir kültür oluşturduğu, bireyselliği geliştirdiği ve kurumsal özgürlük biçimleri ortaya koyduğu, benzeri görülmemiş derecede insani etik ve ekolojik bir yerleşimdir.¹¹ Kentlerin günümüzde içinde bulunduğu bunalım, kentin ortaya çıkışında değil de, kenti ve kırsal kesimi ölümcül bir tehditle karşı karşıya bırakan görece yeni bir fenomen olan kentleşmeden kaynaklanmaktadır. Kentleşme, yalnızca coğrafi bir genişleme olmayıp, aynı anda kent yaşamının yıkıcı bir şekilde insani niteliğini yitirmesi, topluluk yaşamının yok edilmesi ve tarımsal yaşamın doğal halinden uzaklaştırılmasıdır.¹² Aktif insan, kentleşmenin yıkıcı tehditleri karşısında dünyanın ekolojik bütünlüğünü koruma yükümlülüğüne bilinçli olarak ulaşır. Kendi akılcı, iletişimsel, son derecede toplumsal yaratıcı ve estetik yeteneklerini, insanlar olduğu kadar insan dışı dünyanın da hizmetinde kullanır. Aktif insan etiği, toplumların yaşadığı kentlerdeki insan davranışlarına yol göstererek, aklın ulaşabileceği en yüksek noktayı oluşturur. Akılcı hedeflerin yalnızca şehir ağları içinde değil, yurttaş adı verilen bütünüyle akılcı varlıklar içinde belirlenmesini olası kılan koşulları yaratabilir. Yurttaşlık süreci

insanları kendi topluluklarını yöneten aktif katılımcılara dönüştüren toplumsal oluşumu ve özgüveni içerir.

Yurttaş olmanın bilincini taşıyan aktif insanın yaşadığı kentin oluşması için bilgi ve düşünceyi ileterek, özgür birey ve ergin toplumun yaratılmasında gerekli ortamı hazırlamakla yükümlü kütüphane kurumu özerk olmalıdır. Hukuk devleti sisteminin gelişmesine koşut olarak kütüphanelerin yönetiminde tarafsızlığının sağlanması gerekir. Kütüphaneler iletişim aracı olarak varlığını koruyabilmesi ve sürekliliğinin devam ettirmesi için, her an değişebilen siyasi akım ve kişilerin etkisinde kurtarılmasında karşılaşılan sorunların çözümü, özerk olmasıdır. Fırsat eşitliği ve toplumsallaşma açısından örgün ve yaygın eğitimin bütüncü olarak herkese bireysel farklılaşma ve yetenek düzeyine uygun bilgi ortamının hazırlanabilmesi için kütüphanelerin demokratik olarak örgütlenen bir sistem içinde yer alması zorunludur.

Kütüphaneler, hizmet verdiği kentte ve yörede yaşayan dini, siyasi, toplumsal grupların delegelerinden oluşan danışma kurulunca yönetilmelidir. Danışma kurulu çevrenin bilim kültür, toplumsal ve teknolojik yönden kalkınmasında izlenecek politikaların belirlenmesinde rol oynamalıdır. Bu kurul, kütüphanenin izleyeceği yolu göstereceği gibi sorunların çözümü için araştırmalar ve incelemeleri özendirerek yayımlar yapılmasını desteklemelidir. Böylece ülkemizde kütüphane kurumunun önemi yeterince anlaşılacaktır. Başarısızlıkta görülen iç dokunun güçsüzlüğü ya da derme, görevli bütçe, yapı gibi fiziksel öğelerdeki yetersizliklerin etkileri de kalkacaktır. Bu demokratik yapılanma içerisinde hizmeti üretecek olan kütüphaneciler, antropologlar, psikologlar ön plana çıkmalı ve onların gereksinim duyduğu yönetimle ilgili alanlarda gereken önlemleri alacak, denetim ve gözetimlerinde görev yapacak işletmecilerden seçilen müdürler bulunmalıdır.

KAYNAKÇA

- Soysal, Özer. (1998). Türk Kütüphaneciliği: Bilginin yazgısı. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Tekeli, İlhan. (1998). "Toplum bilimlerin önünü açmaya insan modellerini tartışarak başlamak", Sosyal bilimleri yeniden düşünmek, İstanbul.
- Soysal, Özer. (1998). Türk Kütüphaneciliği: Bilginin yazgısı. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Soysal, Özer. (1998). Türk Kütüphaneciliği: Bilginin yazgısı. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Soysal, Özer. (1998). Türk Kütüphaneciliği: Bilginin yazgısı. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Soysal, Özer. (1998). Türk Kütüphaneciliği: Bilginin yazgısı. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Soysal, Özer. (1998). Türk Kütüphaneciliği: Bilginin yazgısı. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Soysal, Özer. (1998). Türk Kütüphaneciliği: Bilginin yazgısı. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Tekeli, İlhan. (1998). "Toplum bilimlerin önünü açmaya insan modellerini tartışarak başlamak", Sosyal bilimleri yeniden düşünmek, İstanbul.
- Bookchin, Murray. (1992). Kentsiz kentleşme / Yurttaşlığın yükselişi ve çöküşü. İstanbul.
- Bookchin, Murray. (1992). Kentsiz kentleşme / Yurttaşlığın yükselişi ve çöküşü. İstanbul.